

Contribuții privind bronzul timpuriu în centrul Transilvaniei

MIHAI ROTEA

(Cluj-Napoca)

Procesul de cunoaștere a perioadei timpurii a epocii bronzului a înregistrat progrese remarcabile în ultimul interval de timp, progrese care au modificat radical imaginea noastră asupra acestei etape istorice de pe teritoriul României. Datorate în cea mai mare măsură studiilor lui P. Roman (1976; 1981; 1986; 1992; Roman, Neméti 1990), ele au fost întregite pentru centrul Transilvaniei de contribuțiile lui N. Vlăsa (Vlăsa și alții 1986), Gh. Lazarovici (1988; 1990; Lazarovici, Kalmar 1986; idem, 1988), H. Ciugudean (1986; 1988; 1991; 1992) și I. Andrițoiu (1989; 1992).

Pentru a avea, însă, o imagine completă asupra perioadei, trebuie să ținem seama și de faptul că, exceptând descoperirile aparținând culturii Coțofeni și cele privind fenomenul tumular, loturile de materiale sunt puțin numeroase și provin adesea din descoperiri fortuite sau din cercetări care au avut drept țintă alte epoci istorice. Această insuficiență documentară face imposibilă pentru moment înțelegerea și explicarea detaliată a subiectului propus. În consecință, studiul nostru se rezumă la prezentarea sistematică a materialului existent și la conturarea unora din trăsăturile generale ale perioadei¹. Demersul nostru nu ar fi fost posibil fără evaluarea sau reevaluarea unor materiale din depozitul Muzeului de istorie a Transilvaniei, dar și fără integrarea rezultatelor unor recente cercetări arheologice, unele dintre ele în curs de desfășurare.

În prezentarea faptelor am utilizat sistemul tripartit de periodizare stabilit de P. Roman (1981; 1986). Trebuie, de asemenea, menționat că în absența pentru regiunea noastră a unor date C 14, nu am avut posibilitatea de a face o cronologie prea exactă a manifestărilor culturale. Dar, datele convenționale și analogiile cu alte regiuni ne permit să datăm, în mod general, bronzul timpuriu în a doua jumătate a mileniului 3. (Roman 1986; 29–32; Ciugudean 1992, 94).

Debutul epocii bronzului în spațiul intracarpatic este marcat de manifestările timpurii ale culturii Coțofeni. Acesta, cu toate că se dezvoltă în paralel cu comunități care au avut mai degrabă accesul la produsele bronzului timpuriu anatolian — precum cele de tip pre-Schneckenberg și Schneckenberg timpuriu — pare să continue un mod de viață tradițional.

Penetrația populației sud-carpatică în Transilvania s-a produs doar la nivel Coțofeni (Roman 1976; 1986, 38; Ciugudean 1991, 104–105) afectând la început sud-estul, apoi și centrul acestui teritoriu — vezi materialele de la Morești (Horedt 1979, 23) și Dăbâca (Lazarovici ms.). La Dăbâca cercetările au scos la lumină produse Schneckenberg A și altele aparținând fazelor I–III ale culturii Coțofeni (Lazarovici ms), dar lectura alternării acestor niveluri de ocupație umană rămâne încă neclară. Numărul mic de materiale atribuite fazei Coțofeni III permite să găsim și această stațiune în perspectiva succesiunii Coțofeni II — Schneckenberg A.

¹ Un studiu cu aceeași tematică am prezentat în cadrul sesiunii privind epoca bronzului de la Szolnok (septembrie 1991), urmând să apară în Acta Archeologica Hungarica.

Revenirea asupra problematicii, în condițiile menținerii structurii și concluziilor respectivei comunicări, se datorează dorinței de a pune în circulație materiale noi, precum cele de la Bretea Mureșană sau Copăceni (campania 1992).

Spre finele bronzului timpuriu II, contactele celor două culturi devin tot mai strânse. Siturile tipice acestui stadiu sunt cele de la Boarta (Horedt 1949), Șincai (Lazăr 1978) și Bretea Mureșană (Rotea 1981) (pl. I–VI)². Ele par să ofere probele unui sincronism parțial Coțofeni III c – Schneckenberg B. În orice caz, această etapă tirzie din evoluția culturii Coțofeni, caracterizată între altele de un stil ornamental „baroc” (pl. I, III–IV) și având o durată relativ ridicată (două niveluri de locuire la Bretea Mureșană), nu pare să fie ultima secvență cronologică în evoluția culturii.

În ceea ce privește metalurgia (Roman 1976, 16–17; Vulpe 1974), datele de care dispunem pentru cultura Coțofeni sunt relativ numeroase, evidențiind o producție locală tot mai consistentă. Nivelul ei este dat cel puțin de topoarele de tip „Randleistenbeil” (pl. VI/17), cum o dovedește descoperirea fortuită de la Bretea Mureșană.

Cercetările privind monumentele tumulare au început cu peste un secol în urmă, dar ele nu au condus încă la concluzii general acceptate privind încadrarea culturală și/sau cronologică a acestora. Totuși, în maniera în care percepem astăzi această realitate istorică revolută există cert pe de o parte

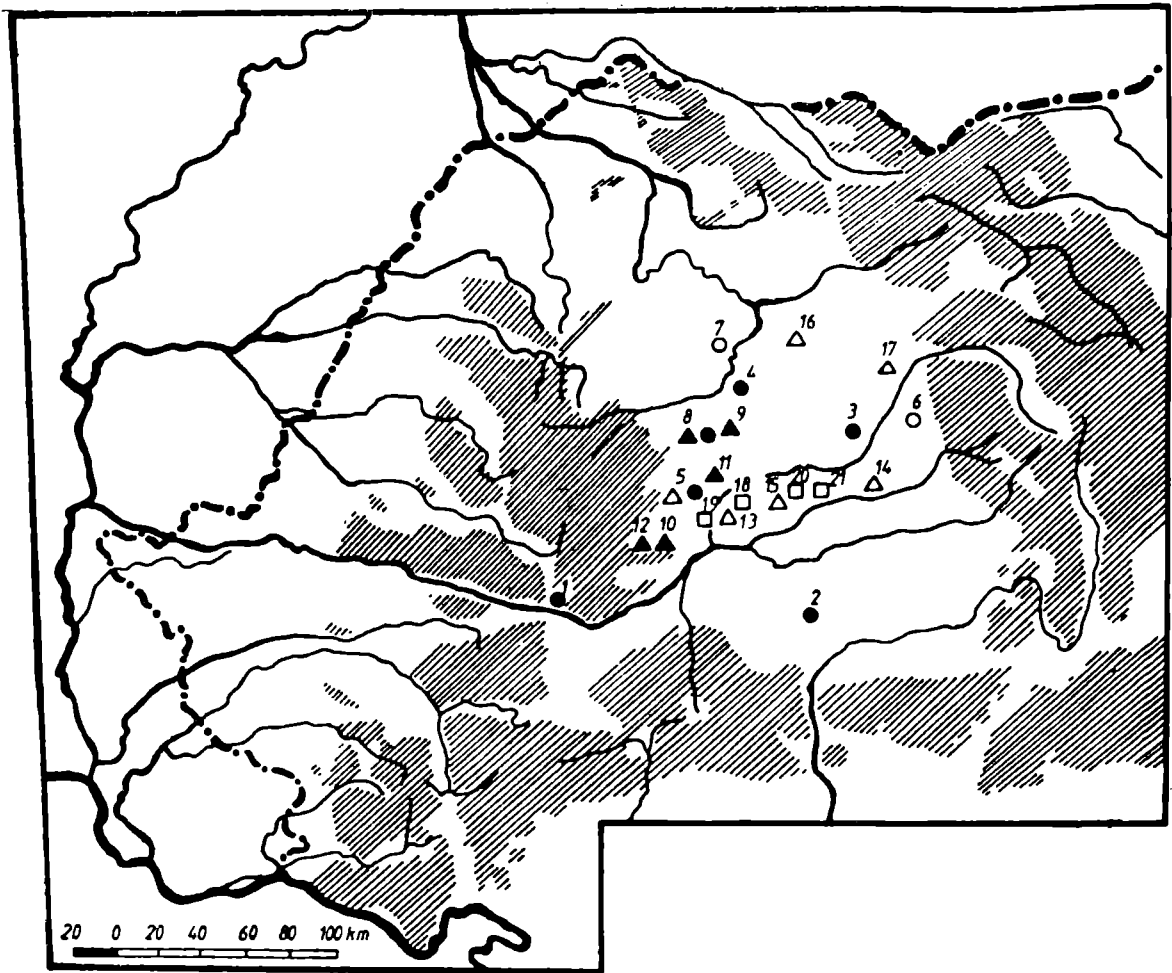
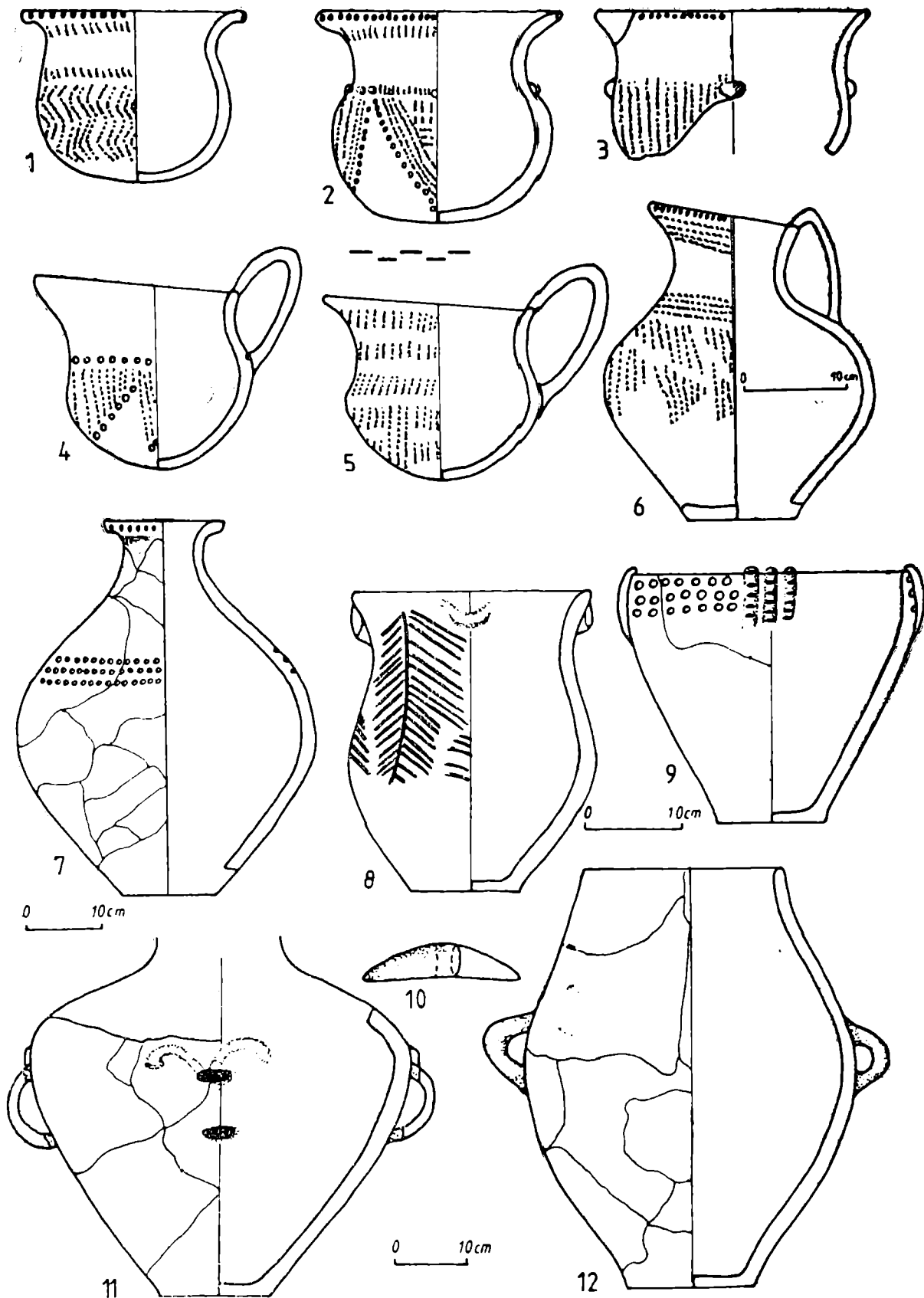

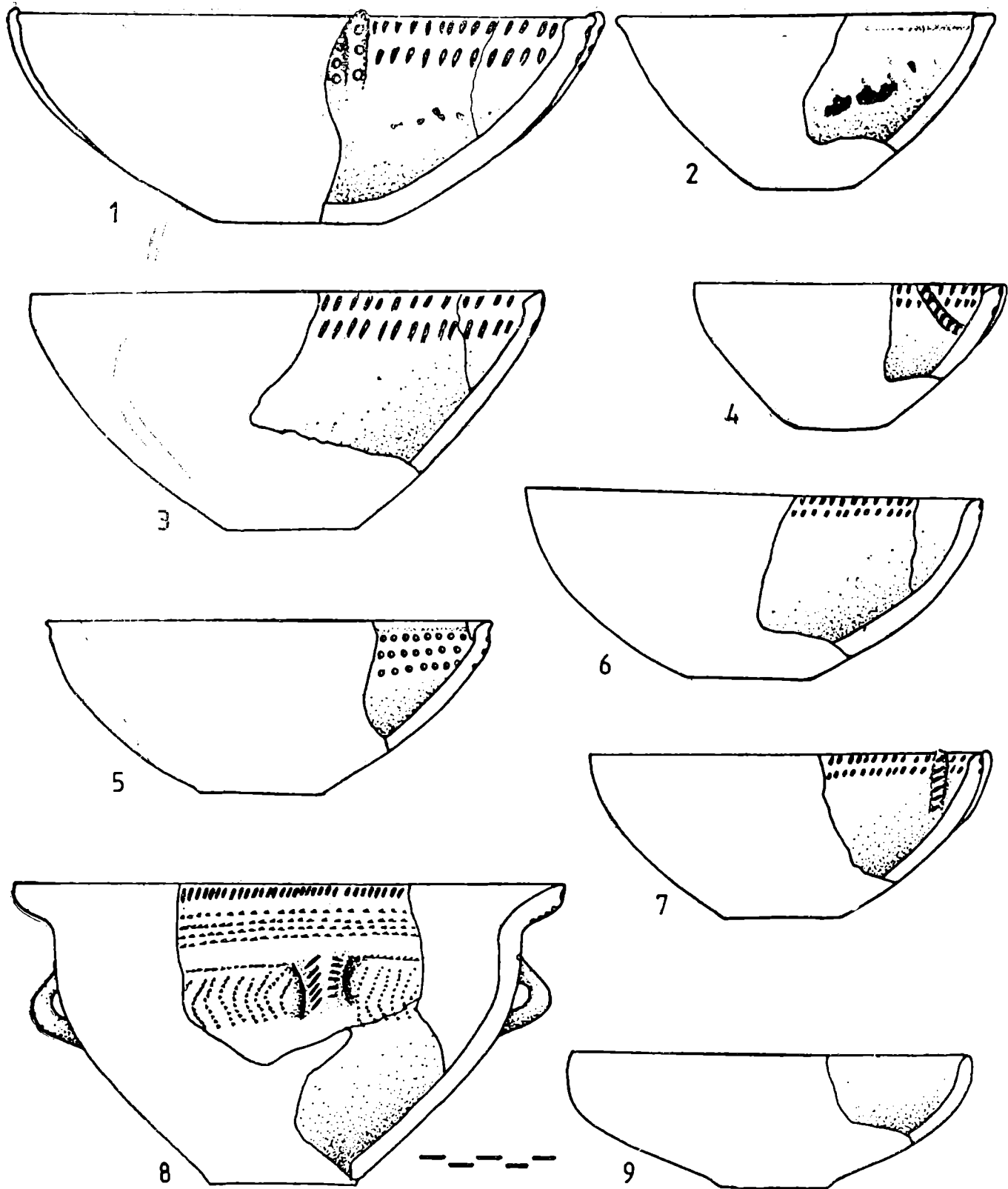
Figura 1 – Catalogul descoperirilor atribuite bronzului timpuriu O: Bronz timpuriu I (O – cultura Coțofeni, descoperiri menționate în text; O – cultura Schneckenberg); Δ: Bronz timpuriu II (▲ – descoperiri de tip Copăceni); □: Bronz timpuriu III. 1. Bretea Mureșană; 2. Boarta; 3. Șincai; 4. Corpadea; 5. Cheile Aiudului; 6. Morești; 7. Dăbâca; 8. Cheile Turenilor; 9. Copăceni; 10. Ampoița; 11. Cicău; 12. Zlatna; 13. Lopadea Nouă; 14. Bernadea; 15. Gligorești; 16. Fântânele; 17. Ercea; 18. Uioara de Jos; 19. Lopadea Veche; 20. Cuci; 21. Iernut.

² Echipa de cercetare este condusă de Gheorghe Lazarovici.

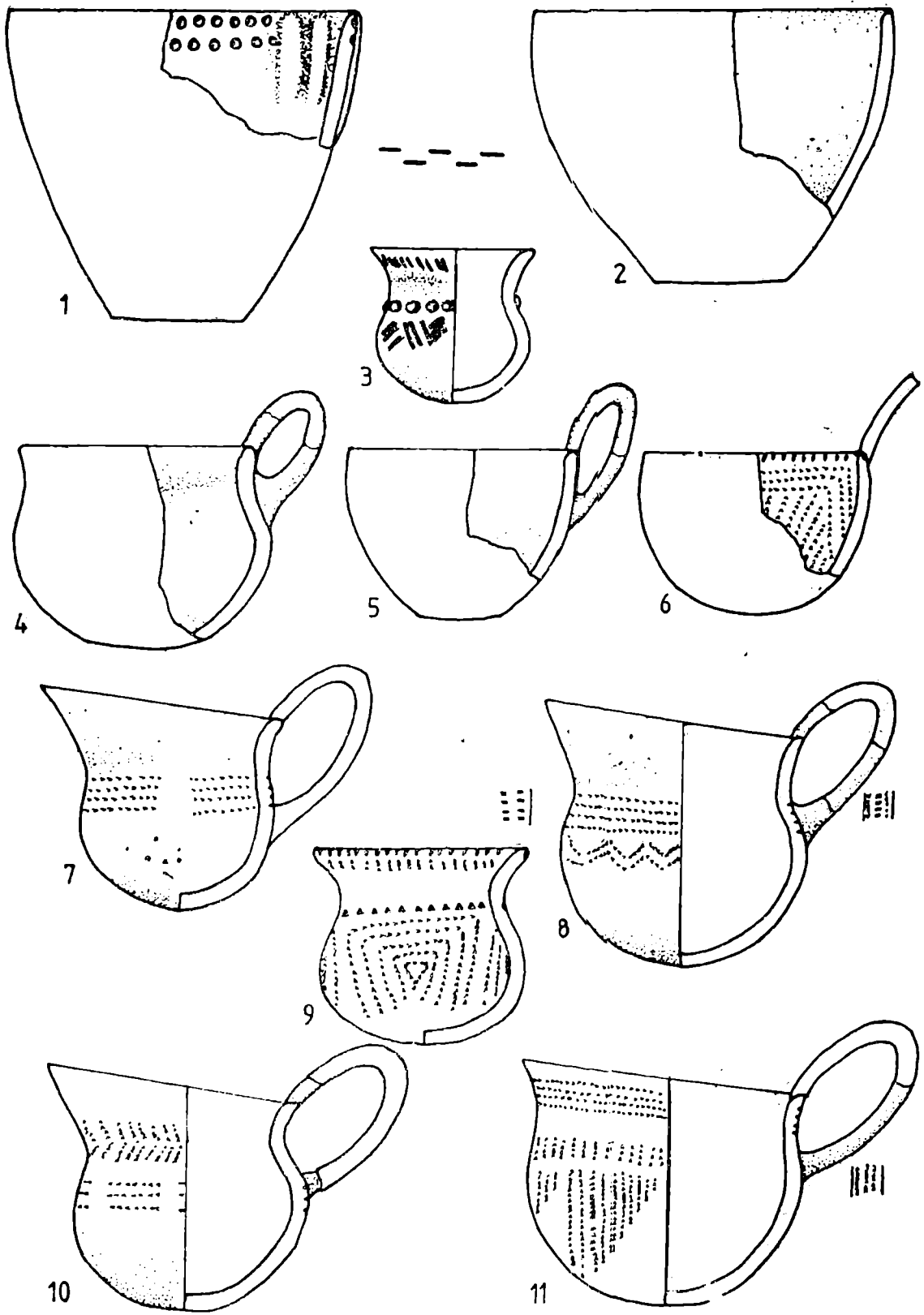
Din ea face parte Zoia Kalmar, Mihai Wittenberger și Mihai Rotea.

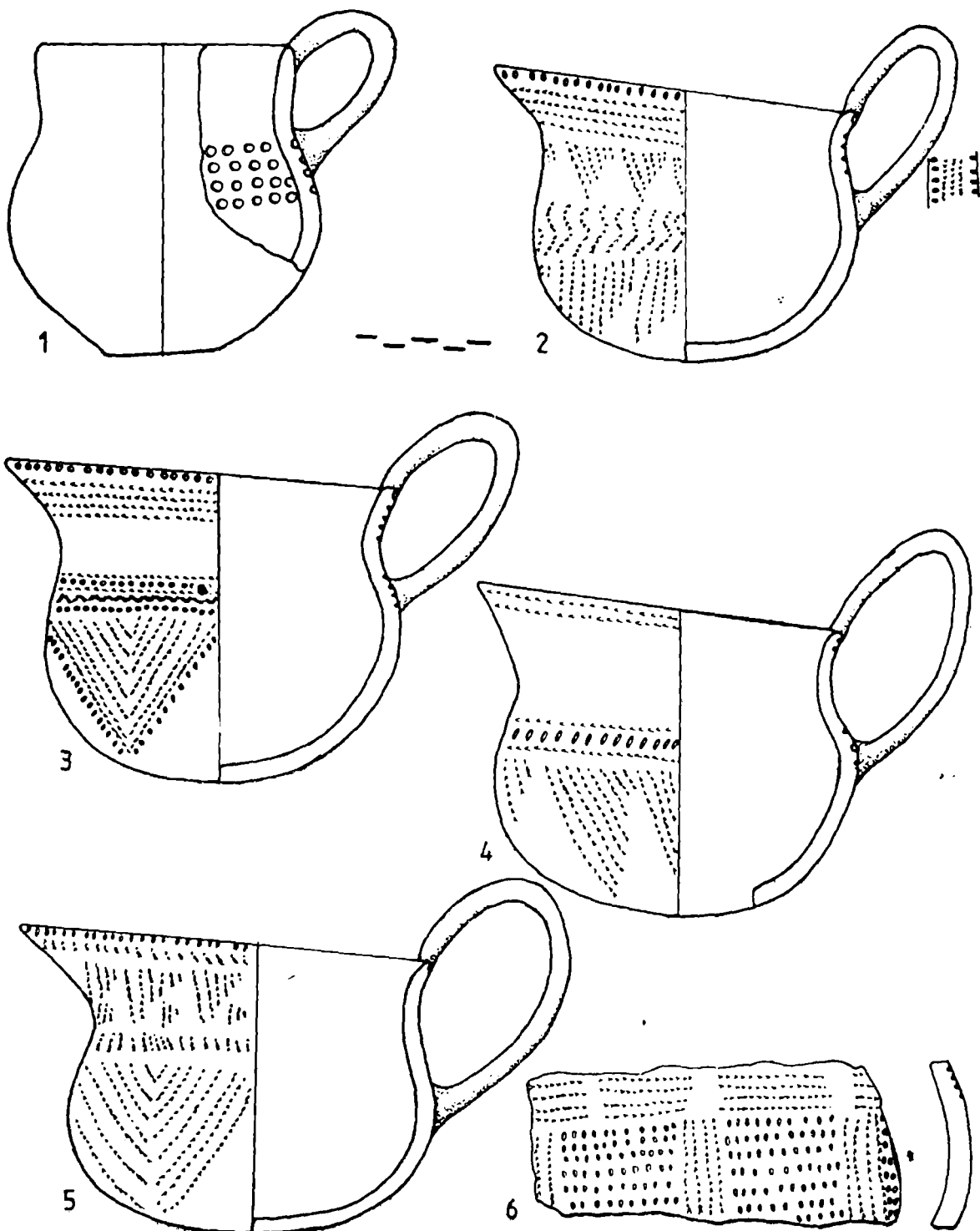
Plansa I — Bronz timpuriu I. Cultura Coțofeni. Bretea Mureșană — „Măgura Sârbilor”. Mobilier arheologic din locuința L₁.

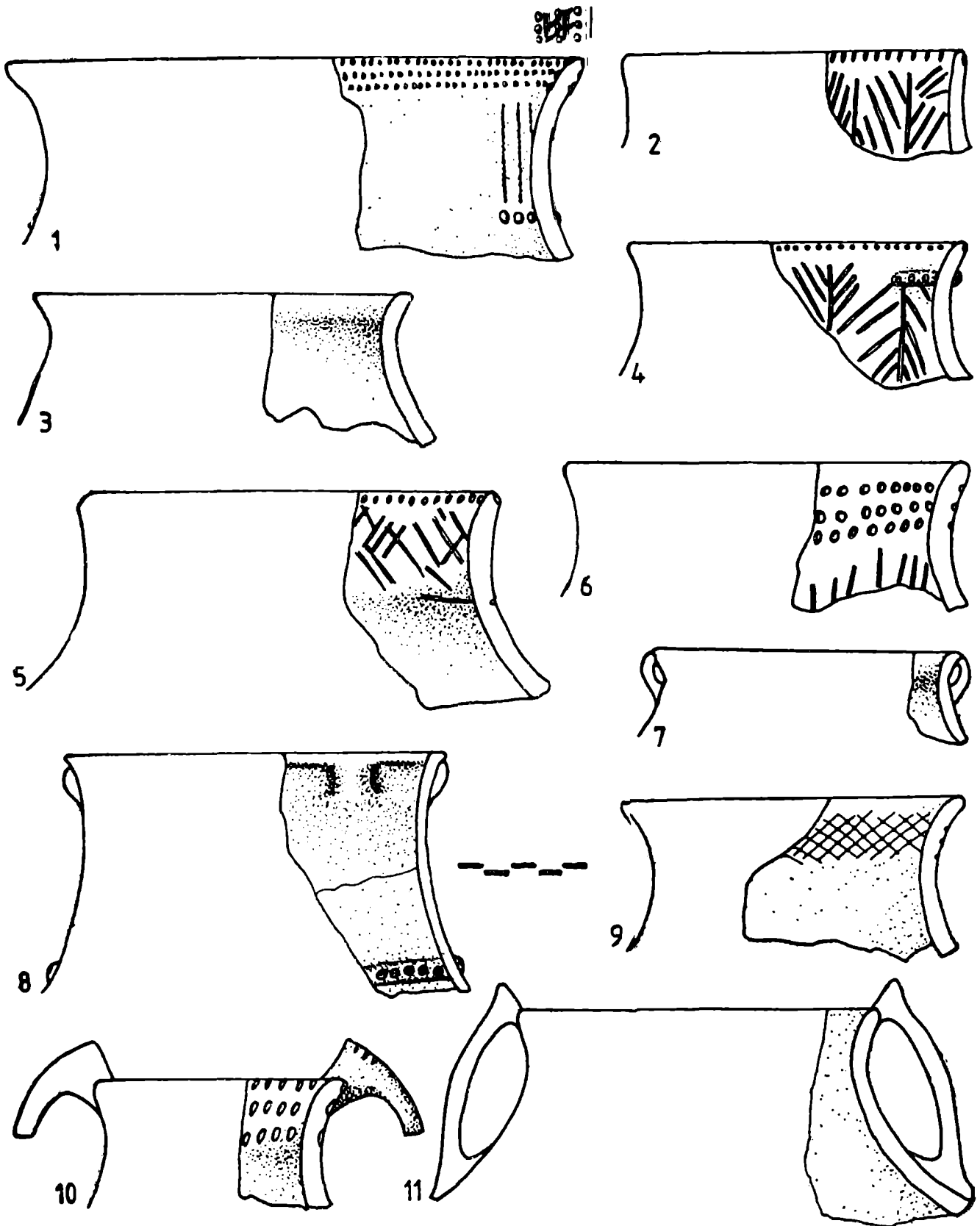
Plansa II — Bronz timpuriu I. Cultura Coțofeni. Bretea Mureșană — „Măgura Sârbilor”. Ceramică.

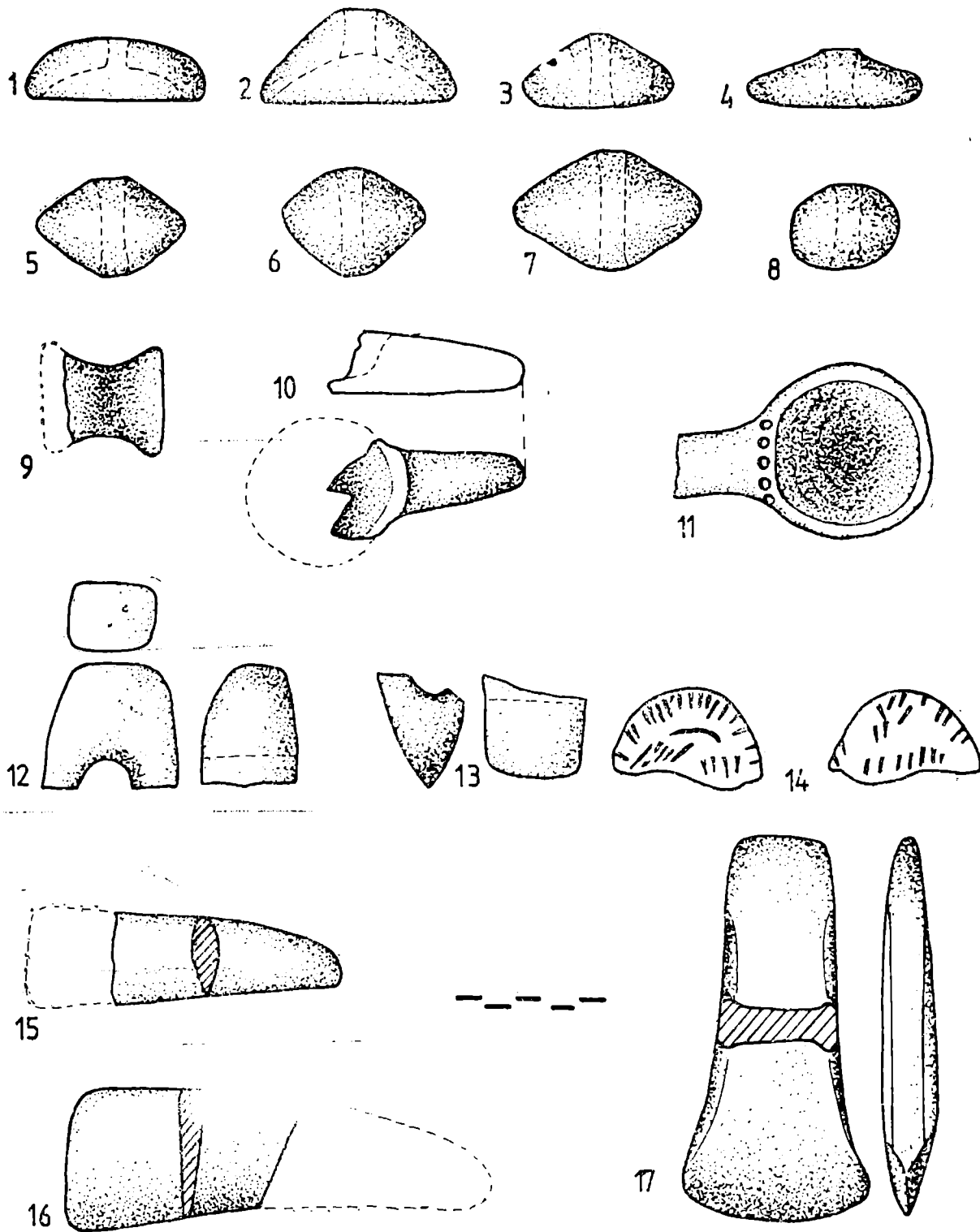
Plaușa III — Bronz timpuriu I. Cultura Coșofeni. Bretea Mureșană — „Măgura Sărbilor”. Ceramică.

Planșa IV – Bronz timpuriu I. Cultura Coțofeni. Bretea Mureșană – „Măgura Sârbilor”. Ceramică.

Plansa V — Bronz timpuriu I. Cultura Coșofeni. Bretea Mureșană — „Măgura Sărbilor”. Ceramică.

Plasa VI — Bronz timpuriu I. Cultura Coțofeni. Bretea Mureșană — „Măgura Sărbilor”. 1—8 Fusaiole; 9 Mosor; 10—11 Linguri; 12—13 Fragmente topoare de piatră; 14 — Fragment statueta (?) de piatră; 15—16 Cuțite curbe de piatră; 17 — Țopor de cupru.

monumente legate de cultura Coțofeni (Vlassa și alții 1986, 63; pentru Bulgaria Nicolov 1976, 38--42), pe de altă parte monumente ce nu pot fi atribuite decât unor comunități din etapa a II-a a bronzului timpuriu (Vlassa și alții 1986, 64; Ciugudean 1991, pl. 22--23), deci plasate la un nivel post-Coțofeni. Prin urmare, socotim tumulii un tip de arhitectură funerară atașabilă la orizonturi culturale și cronologice diferite și nu grup cultural distinct.

O manieră completă de apropiere a acestui fenomen trebuie să țină seama de necesitatea de a îmbina examinarea distinctă a fiecărui moment sau ansamblurilor de monumente tumulare, cu obligativitatea judecării globale a tuturor obiectivelor arheologice ((situri și necropole) aparținând fiecărei etape cronologice în parte. O astfel de atitudine a fost adoptată pe parcursul cercetărilor privind monumentele arheologice ale bronzului timpuriu din zona Cheilor Turenilor³ (fig. 2). Săpăturile fiind

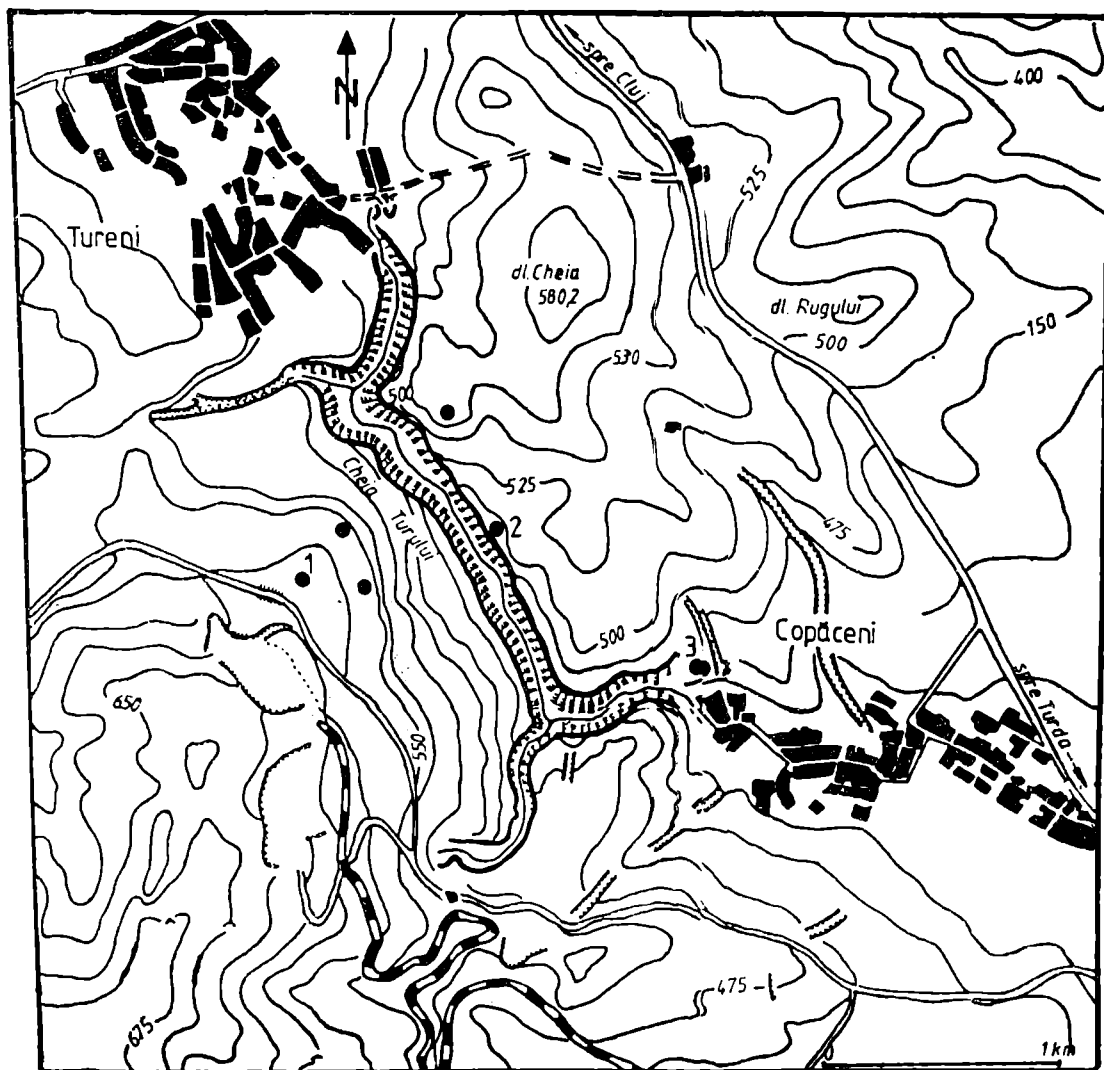

Figura 2 — Situația topografică a celor mai importante descoperiri aparținând bronzului timpuriu din Cheile Turenilor. 1. Tureni — „La Furci”; 2. Tureni — „Poderei”; 3. Copăceni — „La Moară”.

³ Stațiunea coțofeniană de la Bretea Mureșană (jud. Hunedoara) a fost complet distrusă de excavațiile unei cariere de piatră. Materialul pe care l-am folosit provine din sondajul din 1976 (Rotea 1981) și din repetatele cercetări de suprafață pe care le-am efectuat în perioada 1982—1987. Tendința unor cercetători de a separa materiale a căror unitate cultu-

rală și cronologică este asigurată de complexe închise (pl. I) s-a manifestat și vis-à-vis de descoperirile de la Bretea-Mureșană (Andrițoiu 1992, 120, nr. 19). De altfel, această manieră incorectă este aplicată și asupra propriilor descoperiri — Zezi groapa de la Deza — Cimitirul Ceangăi (Andrițoiu 1992, 121).

în curs de desfășurare, nu dispunem decât de rezultate parțiale, pe care am socoti totuși util să le prezentăm.

Complexitatea fenomenului tumular este exemplificată și de necropola de la Tureni — „La Furci” (Lazarovici, Kalmar 1986, 736; idem 1988, 998—1000). Aceasta este plasată pe un platou care domină cheile și teritoriul dimprejur. Cercetările au început prin săparea celui mai mare dintre tumuli (Tumulul I: 40 m diametru, 3,90 m înălțime) (fig. 3). El are o formă quasicirculară și dispune de o structură extrem de complexă, realizată din blocuri mari de piatră de calcar (unele de peste 150 kg). Au fost cercetate patru complexe arheologice: o incintă circulară (fig. 3, C 1) realizată prin dispunerea în poziție verticală a unor blocuri de calcar, incintă a cărei semnificație nu a fost încă elucidată; două morminte de înhumație (fig. 3, M 1 — M 2), clădite din blocuri de calcar, formă dreptun-

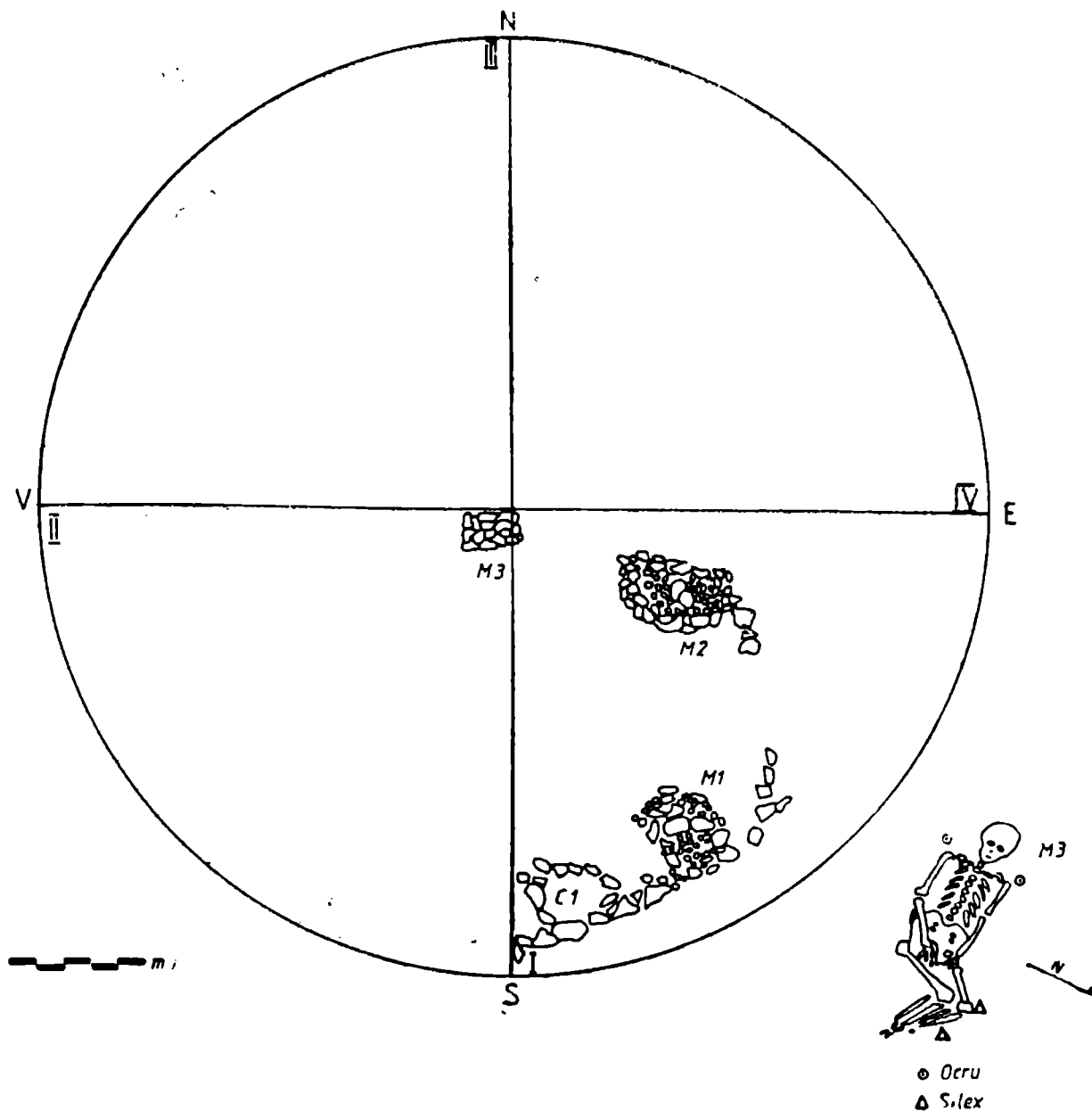

Figura 3 — Tureni — „La Furci”. Tumulul I: planul complexelor cercetate.

ghiulară, înălțime de peste 1,50 m, schelete umane dispuse fragmentar, fără inventar arheologic; un mormând cu ocră (fig. 3, M 3), plasat în centrul tumulului, la - 1,30 m, datând din ultima fază de înhumare, poziția scheletului întins pe spate cu genunchi ridicați, inventar două piese de silex.

În ceea ce privește datarea acestui monument funerar, fără a dispune încă de certitudini, trebuie să menționăm prezența multor fragmente ceramice Coțofeni, dar și a altora specifice descoperirilor de tip Copăceni.

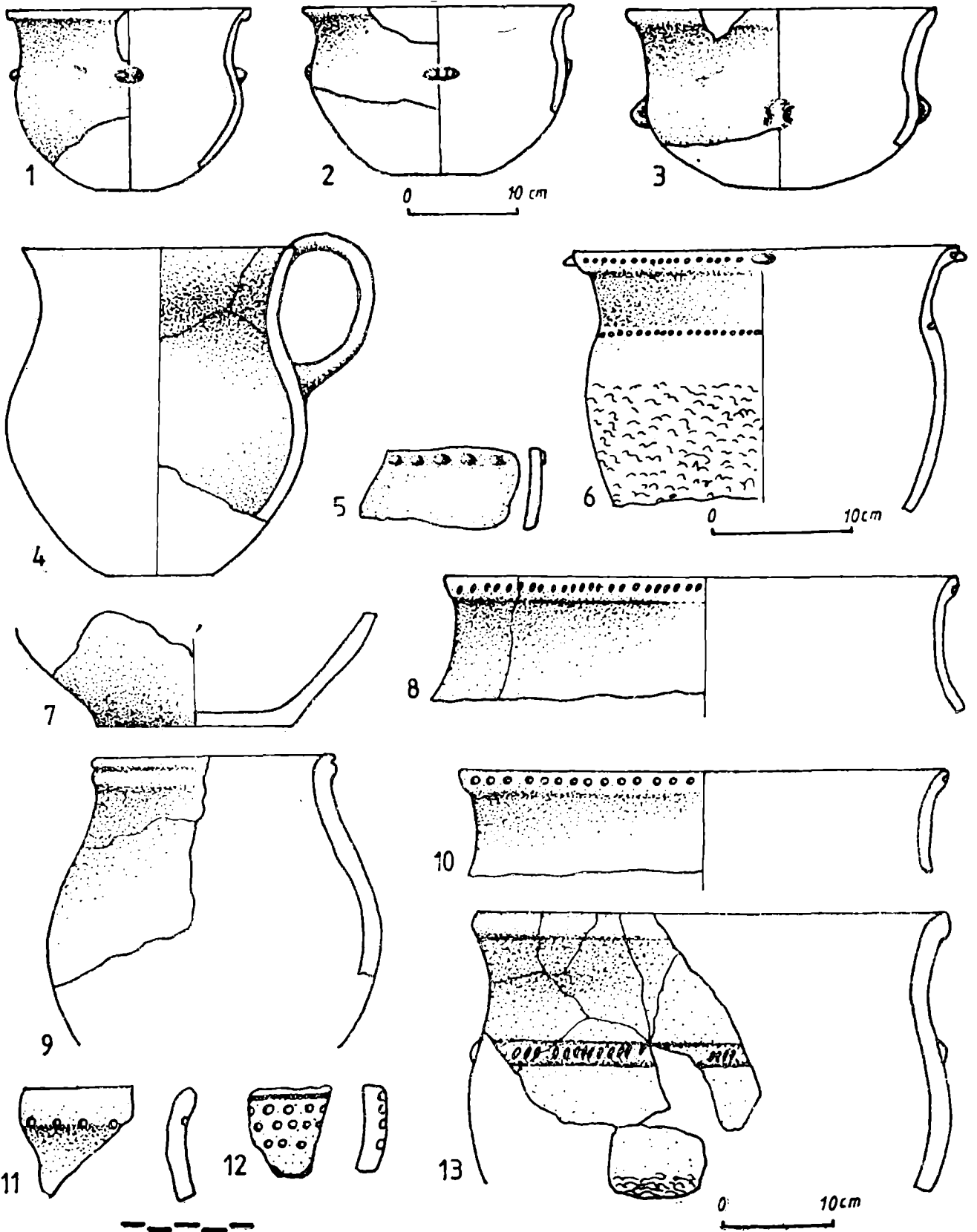
Un obiectiv tipic pentru a II-a etapă a bronzului timpuriu, deci într-un moment post Coțofeni, a început să fie cercetat din anul 1991. Este situat în vecinătatea necropolei tumulare, mai precis pe o terasă a văii care traversează cheile, exact la limita vestică a localității Copăceni, în punctul numit „La Moară” (fig. 2). Primele sondaje au putut stabili stratigrafia sitului: sedimente arheologice cu o grosime variabilă (0,40—1,40), care se diminuează odată cu panta și care comportă două niveluri de ocupație umană, delimitate de vestigiile unor locuințe de suprafață. Acestea din urmă de formă rectangulară, cu podele de lut, suprastructură ușoară, dimensiuni medii (5 × 3 m).

Ceramica este de bună calitate și de dimensiuni variate, predominând cele mici și mijlocii. Pasta este fină, compactă și bine arsă. Suprafețele pereților sînt regularizate, urmele polisajului fiind uneori vizibile. Tonuri închise de cafeniu și negru predomină. Formele cele mai frecvente: străchini carenate cu deschiderea largă, gât înalt și partea inferioară scundă (pl. VII/1—3); căni cu gât înalt, corp bitronconic și toartă puternică (pl. VII/4); oale mari cu marginea evazată, gât înalt și corp sferic (pl. VII/8, 10, 13). Mici cești și borcănase (pl. VII/9, 12), decorate sau nu, acompaniază aceste recipiente. Adesea marginea vaselor este îngroșată în exterior, purtând „manșete” (pl. VII/1—3, 6, 10, 11, 13), element caracteristic acestei etape a bronzului timpuriu. Decorația este fină, dar nu prea variată în comparație cu tehnicile de decorare: incizia, impresiunea, incrustația și aplicațiile în relief. Motivele dominante realizate sînt: suite de cercuri imprimate, decorând „manșeta”, umărul sau pântecul vaselor (pl. VII/6, 10, 11, 12), impresiuni cu șnurul (pl. VII/12), serii de mici pastile („boabe de linte”) (pl. VII/5), aplicații sub formă de brăie, decorate (pl. VII/13) sau nu (pl. VII/9), mici butoni conici aplicați pe marginea recipientelor sau pe carena acestora (pl. VII/1, 6). Uneori, partea inferioară a vaselor este barbotinată (pl. VII/6, 13). Utilajul litic este compus din câteva piese de cuarț și un fragment de rășniță. Pedecabele sînt reprezentate printr-un camin perforat. Materiale de același tip provin și din interiorul cheilor, din punctul numit „Poderei” (Lazarovici 1988) (pl. VIII). Din punct de vedere stratigrafic ele suprapun un nivel Coțofeni III b și sînt suprapuse de unul Wietenberg II/III (Lazarovici 1988).

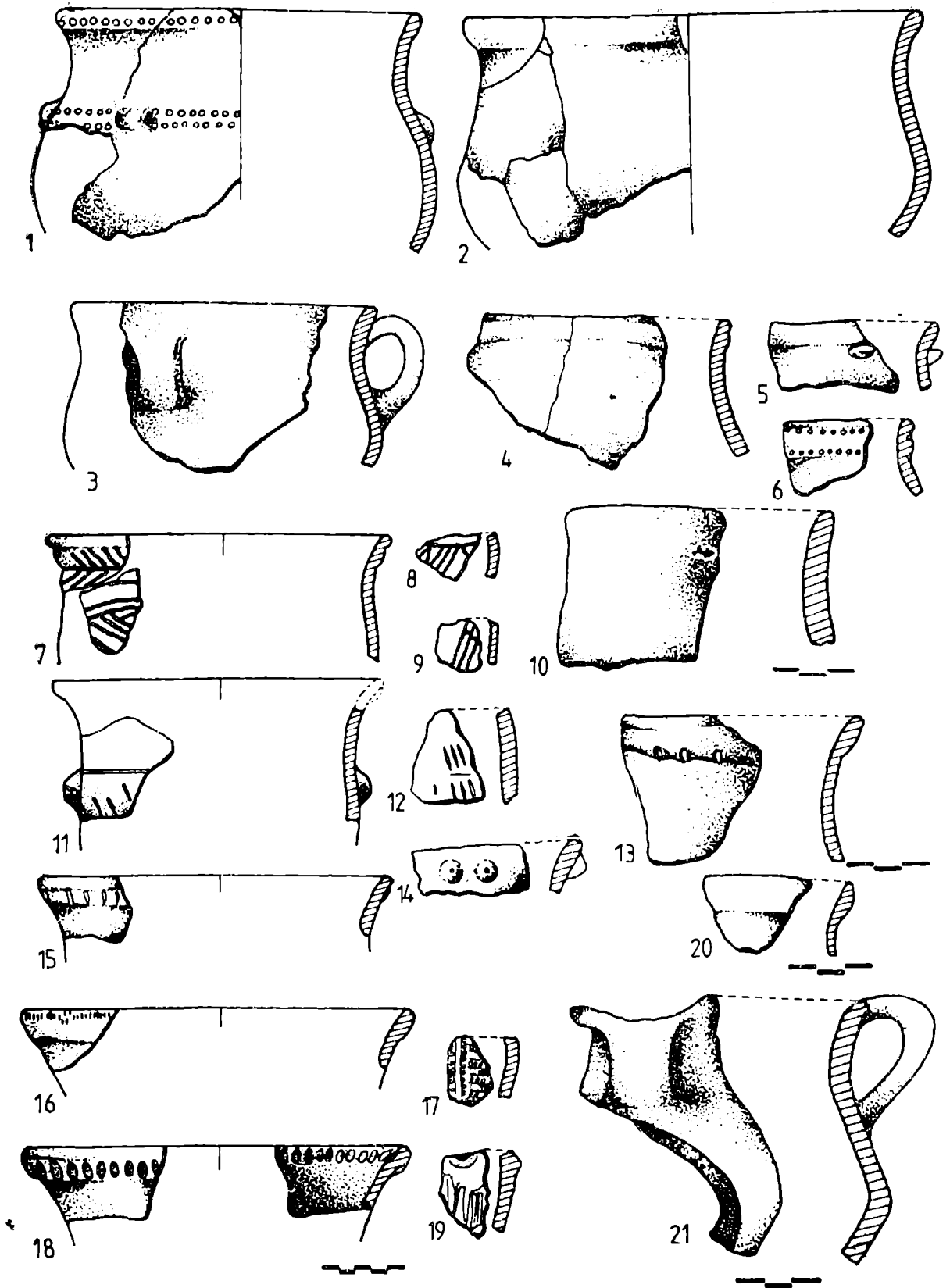
Pentru a completa imaginea asupra acestei etape (bronz timpuriu II), trebuie să apelăm la materialele descoperite la Zlatna (Lipovan 1983) (pl. IX), Cicău (Winkler, Takács 1981, 23, 28) (pl. X), Lopadea Nouă (Roska 1942, 153, nr. 43), Ercea (Roska 1942, 191, nr. 26), dar și Bernadea (săpături N. Vlăsa, I. Glodariu) (pl. VIII/20—21), Gligorești (săpături F. Gogăltan, G. Florea) și Fântânele (Soroceanu 1974) (pl. XII—XIII). În ultima localitate menționată, cu prilejul unei săpături într-o necropolă celtică, a fost descoperit și un complex aparținând perioadei timpurii a epocii bronzului. Este vorba de o gropă rituală cu diametrul variind între 1,60—2,00 m și profunzimea de 0,80—0,85 m. În centrul gropii la 0,30 m adîncime, se găsea o vatră de foc, de formă ovală, cu diametrul de 0,20 m. O piață de rășniță din lazalt cenușiu suprapunea vatra de foc. Numeroase fragmente ceramice și fragmente de țigare pentru turnat piese de metal (pl. XIII/8, 9) erau răspândite în interiorul gropii. Menționăm și un „câțel de vatră” plasat în apropierea rășniței. De la nivelul vetrei spre suprafață, pământul de umplură era îngroșat, plin cu cărbune și cenușă. De altfel și ceramica poartă urme de ardere secundară. Fragmentele ceramice aparțin unor recipiente mijlocii și mari, unele prevăzute cu două torți plasate între gât și pansă. (pl. XII/1—5). Marginea lor este uneori „manșetată” (pl. XIII/4). Motivele decorative sînt simple: impresiuni digitale pe brăuri în relief (pl. XII/4, 7) și simple crestături pe carena vaselor (pl. XIII/7).

Dacă comparăm materialele de la Fântânele cu cele din Cheile Turenilor, constatăm diferențe destul de importante, care nu par a proveni doar din caracterul distinct al descoperirilor, ci și din diferențe culturale și/sau cronologice.

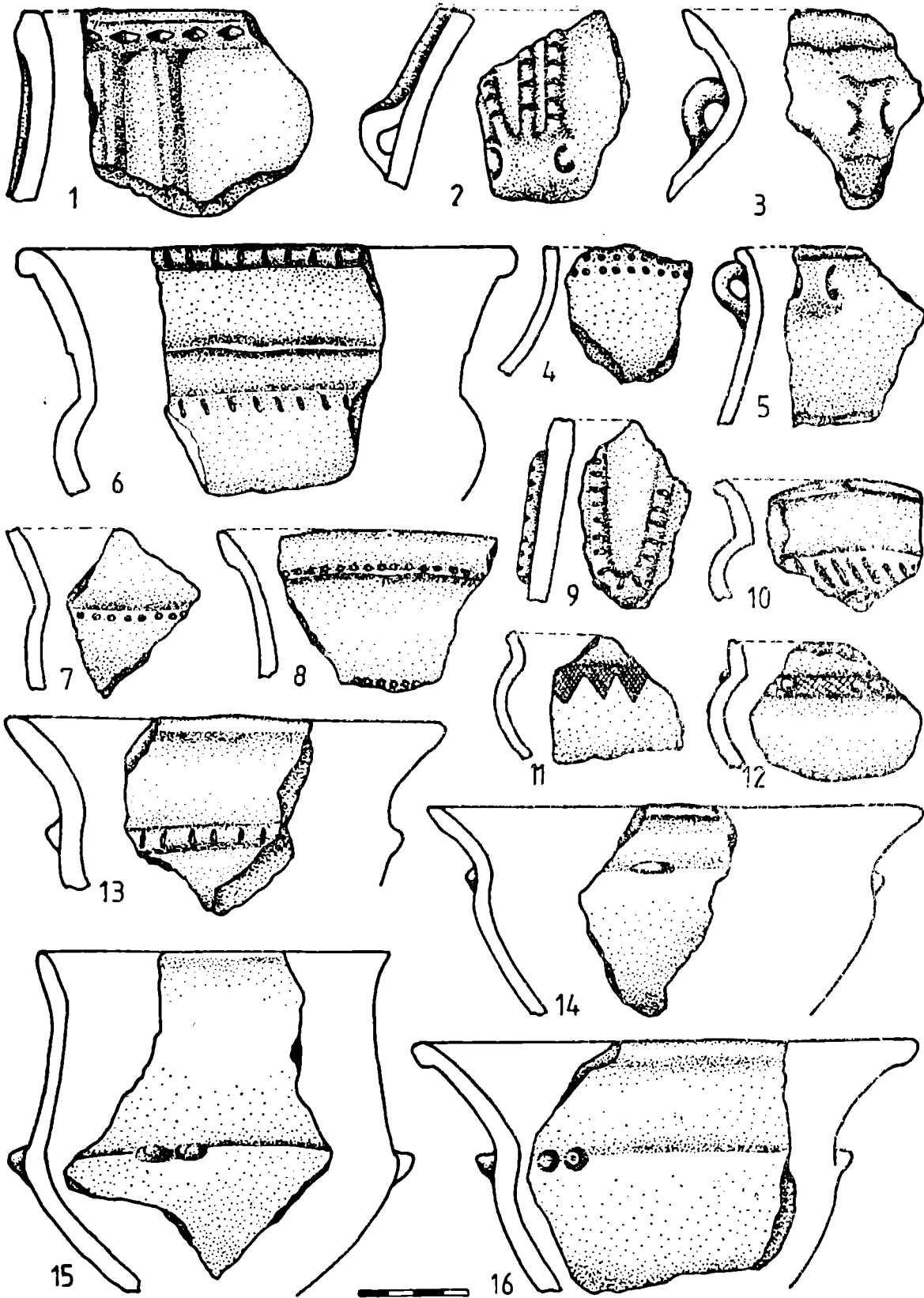
Datele noi prezentate de incintă, în pofida impreciziilor momentului actual al cunoștințelor noastre, ne permit a semnala pe scurt câteva din trăsăturile celei de a doua etape a bronzului timpuriu în centrul Transilvaniei. Pornind de la considerentul că materialele de la Copăceni (pl. VII), Tureni (pl. VIII), Zlatna (pl. IX) și Cicău (pl. X) aparțin cert unui orizont cronologic și cultural unitar, le vom trata global sub denumirea de descoperiri de tip Copăceni. Tot în această noțiune includem și cea mai mare parte din necropola tumulară de la Ampoița (Ciugudean 1991, pl. 22—23). Nu este exclus ca și des-

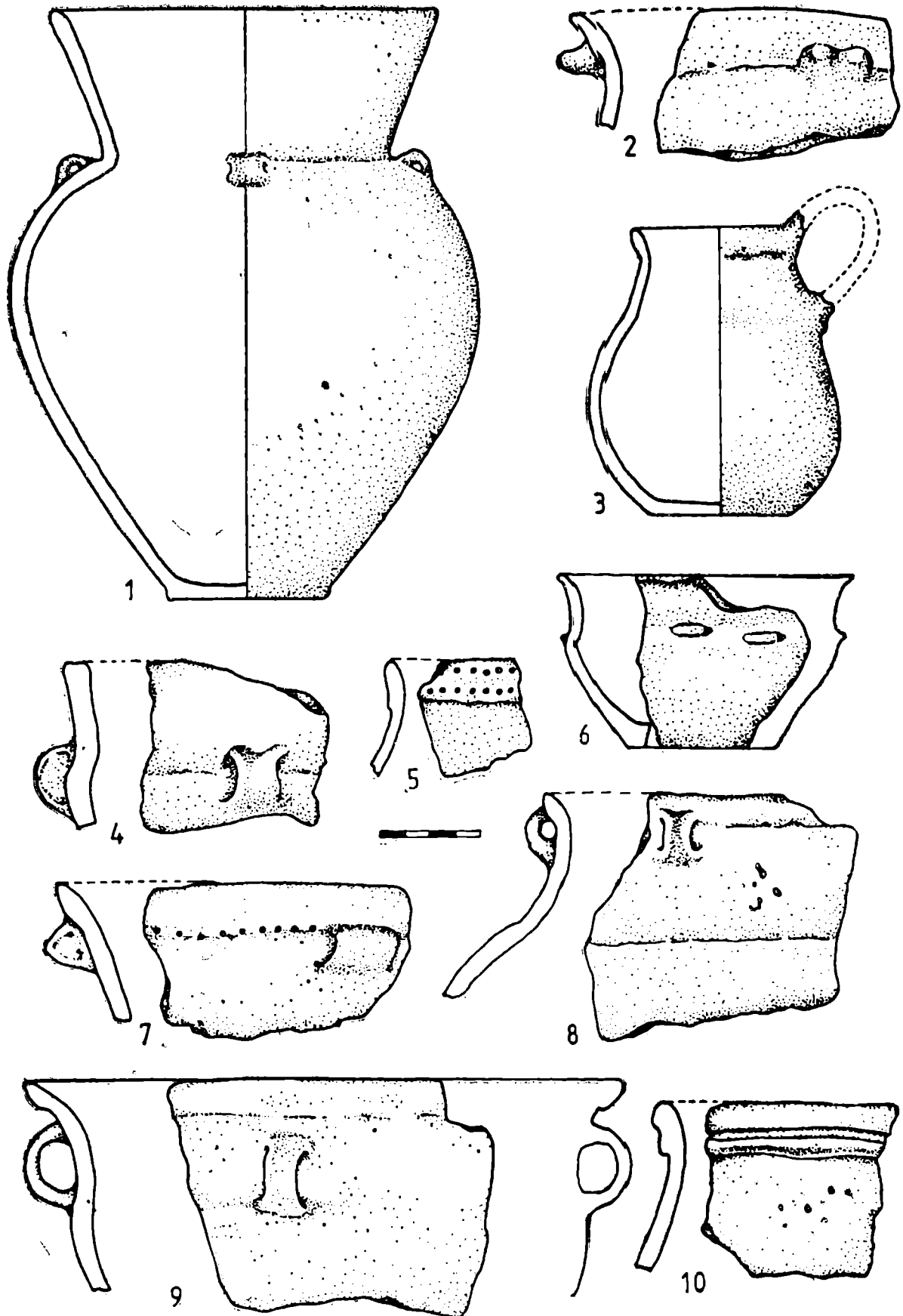
Planșa VII — Bronz timpuriu II. Descoperiri de tip Copăceni. Copăceni — „La Moară”. Mobilier arheologic din locuințele L 1 și L 2.

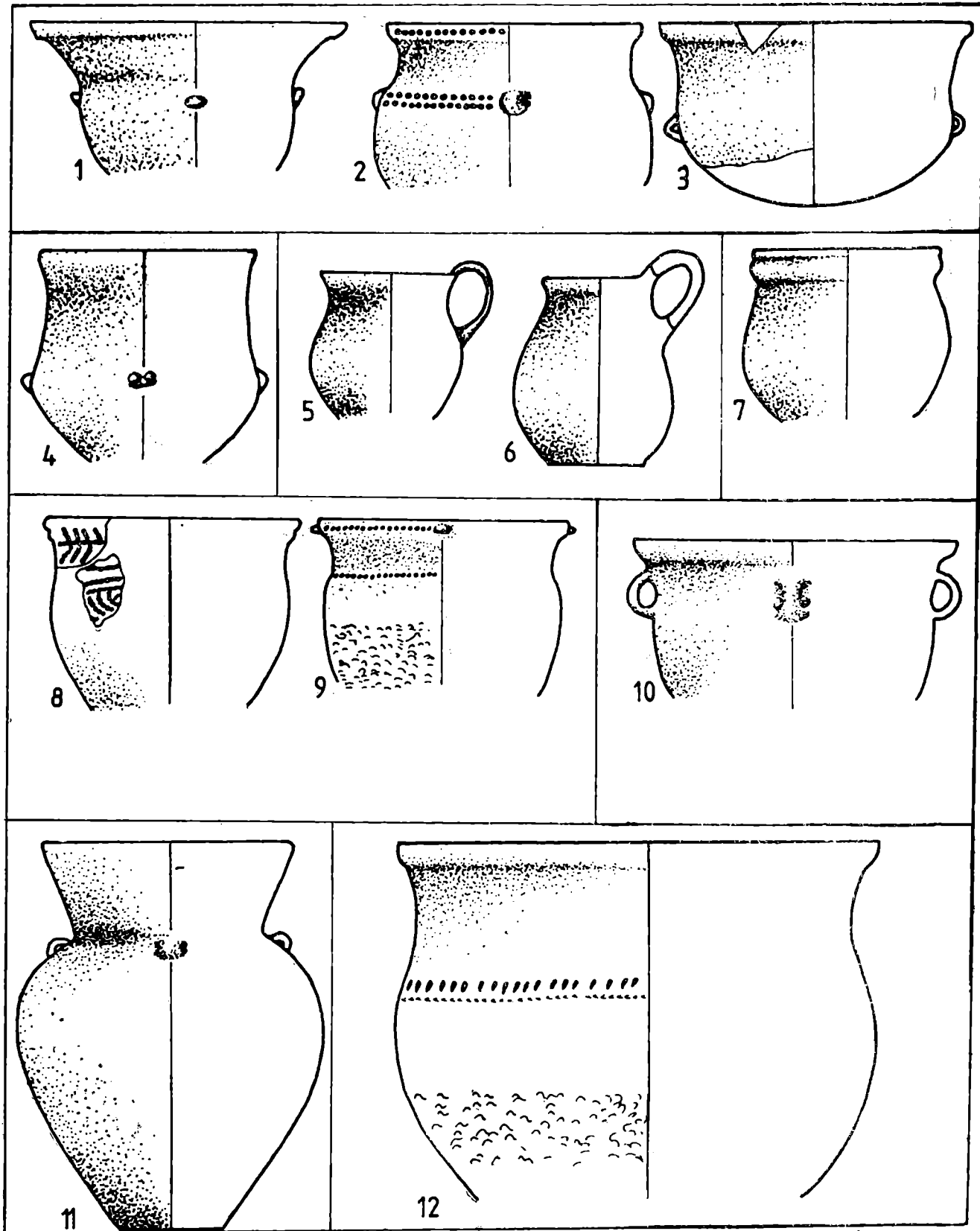
Plănușă VIII – Bronz timpuriu II. Descoperiri de tip Copăceni. Ceramică, 1–19 Tureni – „Poderi” (după Gh. Lazarozi); 20–21 Bernadea.

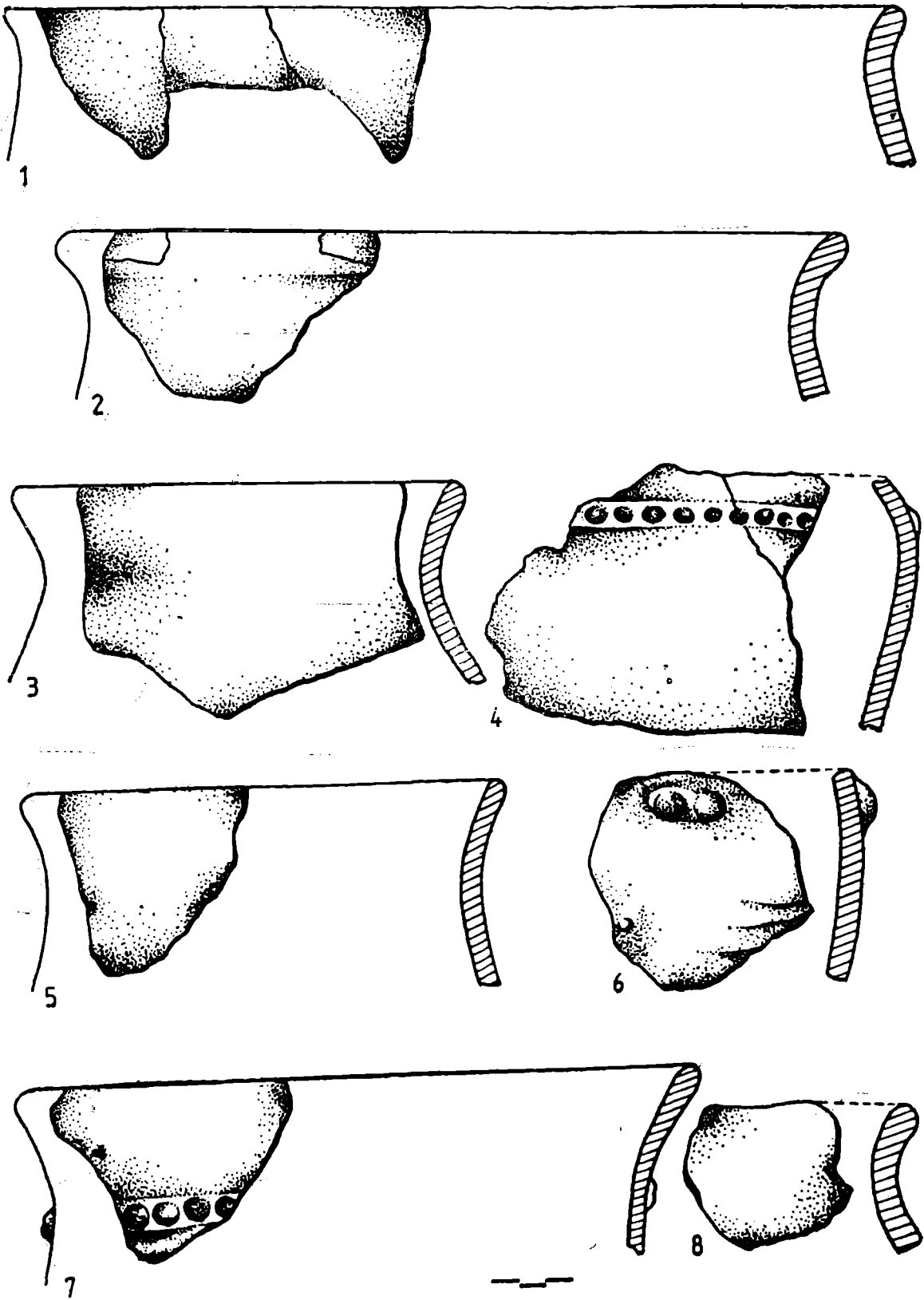
Plansa IX — Bronz timpuriu II. Descoperiri de tip Copăceni. Zlatna — Colțul lui Blaj". Ceramică (după I. Lipovan).

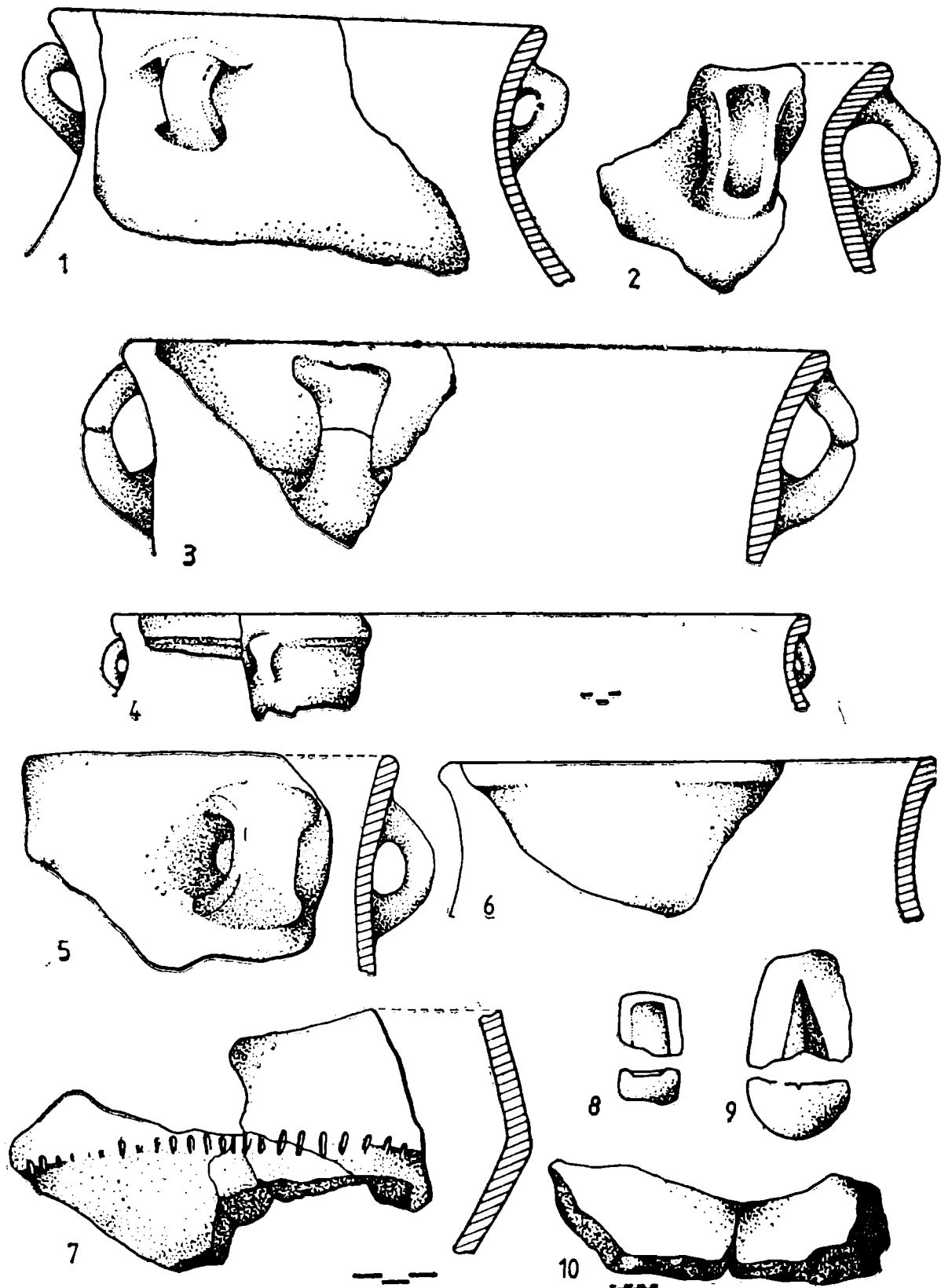
Planșa X — Bronz timpuriu II. Descoperiri de tip Copăceeni, Cicău — „Săliște”. Ceramică (după H. Ciugudean).

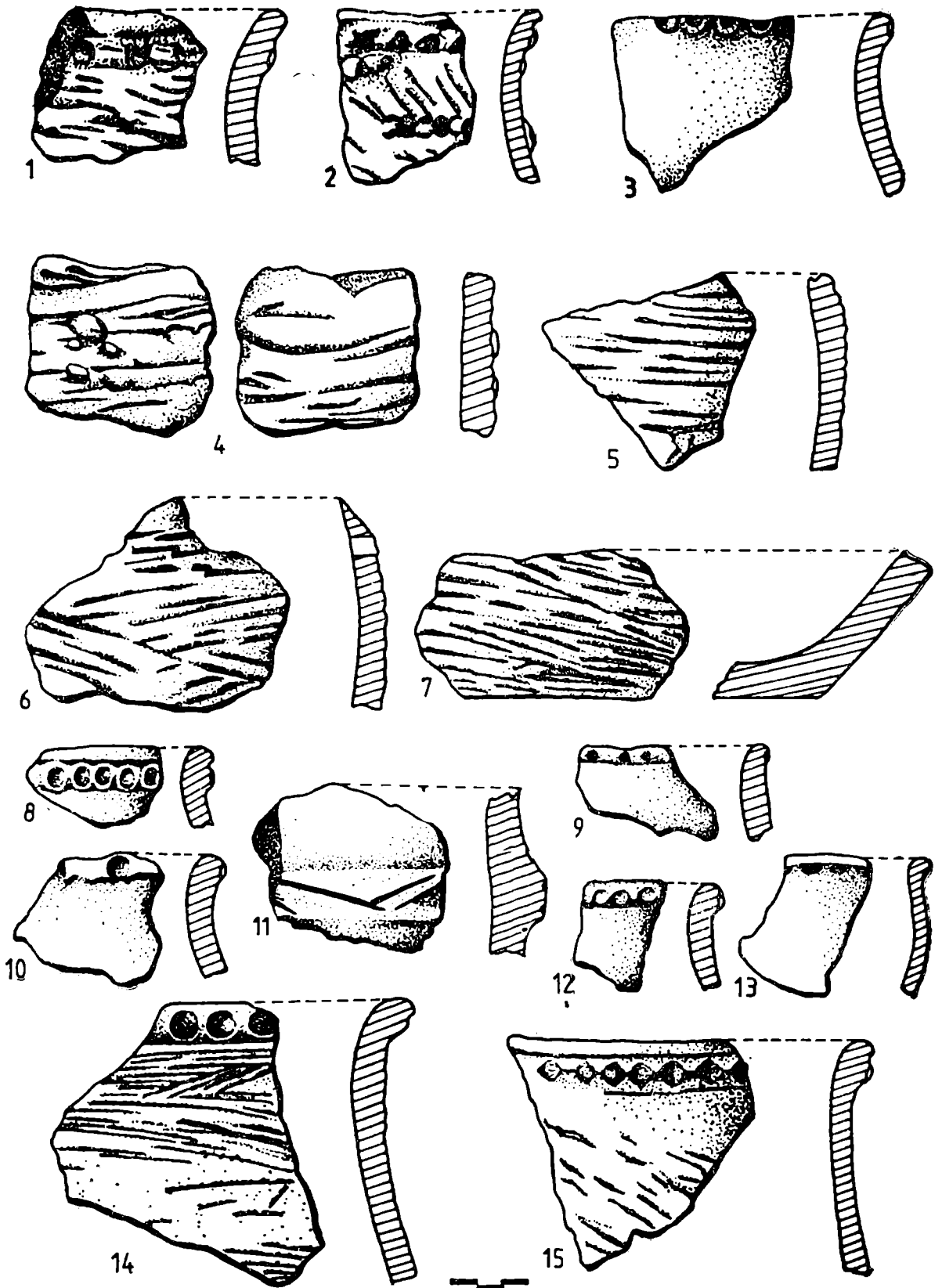
Plansa XI – Bronz timpuriu II. Descoperiri de tip Copăceni. Catalogul formelor.

Plansa XII — Bronz timpuriu II. Fântânele — „Dâmbul Popii”. Ceramică.

Planșa XIII — Bronz timpuriu II. Fântânele — „Dâmbul Popii”. 1-7 Ceramică; 10 Fragment rășniță; 8-9
 Fragmente tipare pentru turnat piese metal.

Plansa XIV – Bronz timpuriu III. Iernut – „Hulpiște”. Ceramică.

coperirile cu ceramică șnurată din: peșterile de la Igrîța și Izbândiș (Emödi 1988) să aparțină aceluiași orizont cultural.

Problematica așezărilor este puțin cunoscută. Știm doar, că sunt preferate locurile dominante (terase înalte sau înălțimi izolate) din arcul de est al Carpaților Occidentali (fig. 1), ceea ce dovedește că creșterea animalelor și extracția minereurilor au fost fundamentale pentru comunitățile respective. Locuințele sunt de suprafață cu plan rectangular și de dimensiuni medii. Ele dispun de o suprastructură lejeră din împletituri de nuiele acoperite cu puțină argilă (Copăceni).

Ceramica prezintă puternice elemente de tradiție Coțofeni — tipuri de cești decorate cu triunghiuri incizate și/sau serii mici de pastile (pl. VII/5; IX/11—12) — și afinități cu grupul cultural Jigodin (Roman 1986, 41—42) — ceramică șnurată (pl. VII/12; VIII/7—9), recipiente cu gât înalt, carena joasă și decorate cu barbotină (pl. VII/6, 13) — totul îmbinat într-o formă originală inconfundabilă. Nu putem omite nici modalitățile variate de decorare a „manșetelor” (pl. VII/6, 8, 10; VIII/1, 6, 7; IX/8; X/5, 7) sau diversele tipuri de tortițe (pl. VII/3; VIII/1; IX/2, 5; XI/4, 7, 8).

Nu există suficient material pentru a încerca o periodizare internă, chiar dacă la Copăceni sunt două niveluri de locuire. Cel existent fiind unitar, nu poate fi încadrat decât într-o singură fază, lipsind deci posibilitatea cunoașterii etapelor de constituire și de încheiere a acestei entități culturale. De aceea, nu ar surprinde dacă loturi de materiale azi izolate sau chiar grupuri culturale prematur definite, ar aparține aceluiași fenomen cultural. În acest sens doar cercetări viitoare vor putea oferi răspunsuri.

Stratigrafia siturilor (Tureni și Zlatna II) ne oferă un amplasament cronologic sigur, dar larg: post Coțofeni III b (Lazarovici 1988, 37; Lipovan 1983) și ante-Wietenberg II/III (Lazarovici 1988, 37). Este însă evident că descoperirile de tip Copăceni sînt în ansamblu posterioare culturii Coțofeni și anterioare culturii Wietenberg. Cu alte cuvinte, ele evoluează în paralel cu grupele culturale Jigodin (Roman 1986, 41—42) și Soimuș (Andrițoiu 1989; idem 1992, 19—26).

Activitatea metalurgică, pe ansamblul acestei etape (bronz timpuriu II) atinge nivelul topoarelor de tip Dumbrăvioara produse de comunitățile grupului Jigodin, și probabil de tip Baniabic (Vulpe 1970) pentru zona noastră. Cu certitudine putem reține și pumnale cu nervură mediană și mici dălțițe de tipul celor de la Fântănele (pl. XII/8, 9).

Penetrația în spațiul intracarpatic a grupelor care utilizează ceramica decorată cu striuri și impresiuni textile poate marca debutul fazei a III-a a bronzului timpuriu. Loturile de materiale de care dispunem sunt încă puțin numeroase provenind de la Iernut (Vlassa și alții 1966) (pl. XIV), Cuci (Vlassa 1976, 93), Lopadea Veche (săpături V. Lazăr) și Uioara de Jos (Ciugudean 1991, pl. 28/4—7). Ceramică decorată în aceeași manieră poate fi găsită și în unele situri atribuite începuturilor culturilor Otomani, Balta Sărată și Wietenberg (Roman 1992, 23; Ciugudean 1991, 111).

Sintetizând cele prezentate, putem considera realitatea din Transilvania centrală din perspectiva schemei următoare:

Bronz timpuriu I. Prezență masivă Coțofeni și infiltrații de comunități Schneckenberg A. Paralelism Coțofeni III a-b - Schneckenberg A și parțial Coțofeni III c — Schneckenberg B. Metalurgie cel puțin la nivelul topoarelor de tip „Randleistenbeil” și înhumăției sub tumul.

Bronz timpuriu II. Sinteză a realităților anterioare numită de tip Copăceni. Utilizarea unei ceramici decorate cu „manșete” și impresiuni șnurate și a unei metalurgii aflate cel puțin la nivelul topoarelor de tip Baniabic. De asemenea, practicarea inhumărilor sub tumul. Evoluție paralelă cu grupele culturale Soimuș și Jigodin.

Bronz timpuriu III. Ruptură în raport cu etapele anterioare, moment marcat de utilizarea ceramicii de tip striat și textil.

BIBLIOGRAFIE

- Andrițoiu 1989: I. Andrițoiu, *Contribuții la cunoașterea bronzului timpuriu în sud-vestul Transilvaniei/Grupul cultural Soimuș*, *Thraco-Dacica* 10, 1989, 39—56.
 — 1922: —, *Civilizația tracilor din sud-vestul Transilvaniei în epoca bronzului*, *Bibl. Thracologica* 2 (București 1992).
 Ciugudean 1986: H. Ciugudean, *Grupul tumular Bedeleu și câteva considerații privind epoca timpurie a bronzului în vestul Transilvaniei*, *Apulum*, 23, 1986, 67—82.
 — 1988: —, *O așezare din epoca timpurie a bronzului la Alba Iulia*, *Thraco-Dacica*, 9, 1988, 15—22.
 — 1991: —, *Zur frühen Bronzezeit in Siebenbürgen im Lichte der Ausgrabungen von Ampoța, jud.*

- Alba, *Præhist. Zeitschrift* 66, 1991, 78–118.
 1992: —, *Chronological and Cultural Relations between Transylvania and the Balkan area in the IIIrd millennium BC*, *Symposia Thracologica* 9, 1992, 94.
- Emödi 1988: I. Emödi, *Ceramica ornamentată cu snurul din Peșterile Ilgrifa și Izbândiș* (jud. Bihor), *Acta Musei Napocensis* 24–25, 1986–1988, 485–505.
- Horedt 1949: K. Horedt, *Săpături privitoare la epoca neo- și aneolitică*, *Apulum* 3, 1949, 44–69.
 — 1967: —, *Probleme der Jüngerbronzezeitlichen Keramik in Transsilvanien*, *Acta Arch Carpathica* 9, 1967, 5–28.
 — 1979: —, *Morești/Grabungen in einer vor- und frühgeschichtlichen Siedlung in Siebenbürgen*. (București 1979).
- Lazăr 1978: V. Lazăr, *Așezarea Coșofeni de la Sincai (jud. Mureș) (II)*, *Marisia* 8, 1978, 35–56.
- Lipovan 1983: I. T. Lipovan, *Așezările purtătorilor culturii Coșofeni din bazinul Ampoiului (II)*, *Apulum*, 21, 1983, 29–48.
- Lazarovici 1988: Gh. Lazarovici, *Ceramica snurată din Cheile Turcnilor/Câteva probleme ale bronzului, timpuriu din zonă*, *Symposia Thracologica* 6, 1988, 37.
 — 1990: —, *Descoperiri arheologice de la Silagiu – Buziaș*, *Banatica* 10, 1990, 45–57.
 — ms: —, *Așezarea de la Dăbâca de la neolitic până în perioada romană*, *Manuscris*.
- Lazarovici, Kalmar 1986: Gh. Lazarovici, Z. Kalmar, *Prospecțiuni și cercetări arheologice de salvare pe teritoriul municipiului și județului Cluj*, *Acta Musei Napocensis* 22–23, 1985–1986, 723–752.
 — 1988: —, *Necropole tumulare din Munții Petrindului și Dealul Felcacului*, *Acta Musei Napocensis* 24–25, 1987–1988, 997–1009.
- Nikolov 1976: B. Nikolov, *Mogilni pograbenia ot rannobronzovata epoha pri Tărnavă i Kneža*, *Arheologia Sofia* 18, 1976, 38–51.
- Roman 1976: P. Roman, *Cultura Coșofeni*, *Bibl. Arh* (București 1976).
 — 1981: —, *Zur rumänischen Frühbronzezeit (Der Forschungsstand)*. In: *Die Frühbronzezeit im Karpatenbecken und in den Nachbargebieten/Internationales Symposium 1977 Budapest – Velem*, *Mitt. Arch. Inst. Ungarischen Akad. Wiss. Beih.* 2 (Budapest 1981).
 — 1986: —, *Perioada timpurie a epocii bronzului pe teritoriul României*, *Stud. Cerc. Ist. Veche* 37, 1986, 29–55.
 — 1992: —, *Kulturelle Interferenzen widerspiegelt in den Funden aus Ostrovul Corbului*, *Symposia Thracologica* 9, 1992, XI–XIV.
- Roman, Némethi 1990: P. Roman, I. Némethi, *Epoca bronzului în nord-vestul României*, *Symposia Thracologica* 8, 1990, 34–40.
- Rotea 1981: M. Rotea, *Cercetări arheologice la Bretea Mureșană (jud. Hunedoara)*, *Sargetia* 15, 1981, 19–34.
- Roska 1942: M. Roska, *Erdély régészeti repertóriumá I. Öskor* (Kolozsvár 1942).
- Sorocceanu 1974: T. Sorocceanu, *O contribuție la cunoașterea ceramicii din epoca bronzului în Transilvania*, In *Memoriam Constantini Daicoviciu* (Cluj 1974).
- Vlassa 1976: N. Vlassa, *Neoliticul Transilvaniei/Studii, articole, note*, *Bibl. Mus. Napocensis* 3, (Cluj-Napoca 19876).
- Vlassa și alții 1966: N. Vlassa, M. Rusu, D. Protase și K. Horedt, *Săpături arheologice la Iernut*, *Acta Musei Napocensis* 3, 1966, 399–410.
- Vlassa și alții 1986: N. Vlassa, M. Takács și Gh. Lazarovici, *Mormintele funerare din Banat și Transilvania din perioada eneolitică târzie*, *Acta Musei Napocensis* 22–23, 1985–1986, 59–78.
- Vulpe 1970: A. Vulpe, *Die Äxte und Beile in Rumänien I*, *Præhist. Bronzefunde* 1X, 2, (München 1970).
 — 1974: —, *Probleme actuale privind metalurgia aramei și a bronzului în epoca bronzului în România*, *Rev. Ist.* 27, 2, 1974, 243–255.
- Winkler, Takács 1981: I. Winkler, M. Takács, *Săpăturile arheologice de la Cicău/Așezarea Coșofeni*, *Acta Musei Napocensis* 18, 1981, 321–340.

CONTRIBUTIONS À L'ÉTUDE DU BRONZE ANCIEN DANS LA TRANSYLVANIE CENTRALE

RESUMÉ

La première période de l'âge du bronze, malgré les succès remarquables de la recherche durant les dernières années (Roman 1976; 1986; 1992; Vlassa et alii 1986; Lazarovici, Kalmar 1988; Ciugudean 1988; 1891) représente une étape historique assez peu connue dans l'espace intracarpatique.

La cause de cette situation réside dans l'état de notre documentation; d'habitude on dispose pour l'étude seulement d'une série de matériaux très minces et lacunaires. Bien plus, presque sans exception, ils proviennent de découvertes fortuites ou de recherches qui ont eu pour cible d'autres époques.

L'article présent est fondé sur l'étude de certains matériaux archéologiques conservés dans les dépôts des musées, que sur les résultats, encore incomplets, de quelques recherches archéologiques plus

récentes — par exemple celles de Cheile Turenilor (fig. 2), ou fut mis en évidence un ensemble d'établissements (Tureni — „Poderei”, Copăceni — „La Moară”) et nécropoles (Tureni — „La Furci”) datant du bronze ancien. Tout fut présenté d'une manière synthétique, se fondant sur la chronologie établie par P. Roman (1981, 1986).

Faute de données C₁₄ et en utilisant les analogies avec d'autres régions, le Bronze ancien fut daté dans la seconde moitié du III-e millénaire av. J.C.

On peut résumer les réalités de la Transylvanie centrale, présentées ci-dessus, de la manière suivante:

Bronze ancien I

Présence massive de la culture Coțofeni, exemplifiée pour les étapes tardives de cette culture avec des découvertes de Bretea Mureșană (Rotea 1981) (pl. I—VI). Pénétration d'une population sud-carpathique (la culture Schneckenberg) dans le sud-est et après au centre même de la Transylvanie. Parallélisme Coțofeni III a-b-Schneckenberg A et partialement, Coțofeni III c-Schneckenberg B

Industrie métallurgique locale, qui accède au niveau des haches de type „Randleisteinbeil” (pl. VI/17).

Pratique de l'enterrement sous tumulus (Vlassa et alii 1986, 63).
On expose les recherches en cours dans la nécropole tumulaire de Tureni — La Furci (fig. 2), sans proposer une datation sûr. Le tumulus est quasicirculaire et dispose d'une structure complexe, faite en grand blocs de pierre calcaire. Les complexes fouillées sont les suivants: une enceinte circulaire en blocs orthostatique (fig. 3, C₁); deux tombes à murs de pierre (fig. 3, M 1 — M 2) à squelettes humaines déposés fragmentairement; une tombe à ocre (fig. 3, M 3), inventaire: deux silex.

Bronze ancien II

Une synthèse des réalités culturelles antérieures, dénommée de „type Copăceni „(fig. 1). Les établissements et les nécropoles attribuées à cette civilisation sont celles de Copăceni — „La Moară” (pl. VII), Tureni — „Poderei” (pl. VIII), Zlatna II (Lipovan 1983) (pl. IX), Cicău (Ciugudean 1991) (pl. X) et Ampoița — „Peret” (Ciugudeanu 1991, pl. 22—23).

En s'appuyant sur ces matériaux archéologiques, trouvés dans les localités mentionnées ci-dessus, on s'efforce d'ébaucher les traits spécifiques de cette entité culturelle.

Pour établir un habitat, le seul chose que nous connaissons c'est qu'on a préféré les formes dominantes de l'arc des Carpathes Occidentaux, ce qui peut conduire à l'idée que des occupations comme l'élevage du bétail et l'extractions de minéraux étaient fondamentales pour ces communautés. Les maisons sont de surface, à plate-forme en argile, à plan rectangulaire, à dimensions moyennes (3×5 m) et une suprastructure légère.

Le rite funéraire était l'inhumations sous tumulus — voir les découvertes d'Ampoița — „Peret” (Ciugudeanu 1991, pl. 22—23).

La céramique garde des forts éléments de tradition Coțofeni — type de tasses et des pots, motifs décoratifs tels comme les incisions triangulaire et les séries de petites pastilles (pl. VIII/5; pl. IX/11, 12) — et des affinités avec le groupe cultural Jigodin — céramique cordée (pl. VII/12; pl. VIII/7—9), des pots à haut col, à carène basse (pl. VIII/2; pl. IX/15) et décorée de barbotine (pl. VII/6, 13) — toutes mêlées dans une forme originale, inconfondable (pl. XI). On ajoute à ca la modalité variée de la décoration de „manchette” (pl. VII/6, 8, 10, 11; pl. VIII/1, 6, 7, 13, 18; pl. IX/6, 8; pl. X/5, 7).

Il est évident que ces découvertes, en maniere generale, font partie d'une étape post Coțofeni et ante bronze ancien III.

La physionomie de ces étape est heureusement complétée par les découvertes de Bernadea (pl. VIII/20—21), Gligorești et Fintinele. Dans la dernière localité mentionnée fut découvert un fosse rituel qui contient un âtre ovale, un pierre pour moudre en basalte grisâtre (pl. XIII/10), fragments céramiques (pl. XII/1—8; pl. XIII/1—7) et fragments des moules de coulement metal (pl. XIII/8,

Bronze ancien III

Étape moins étudiée, qui semble représenter une rupture par rapport aux étapes antérieurs; le moment est marqué par l'utilisation de la céramique décorée à „Besenstrich und Textilmuster”. Les découvertes attribuées à cette étape sont celles de Iernut (Vlassa et alții 1966) (pl. XIV), Cuci (Vlassa 1976), Lopadea Veche (fouilles V. Lazăr) et Uioara de Jos (Ciugudean 1991).